

মূল পাঠ্যপুথি প্ৰস্তুতি সমিতি

অধ্যক্ষ, উচ্চতৰ মাধ্যমিক স্তৰৰ সমাজবিজ্ঞান বিষয়ৰ পাঠ্যপুথিৰ উপদেষ্টা মণ্ডলী
হৰি বসুদেবন, অধ্যাপক, ইতিহাস বিভাগ, কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়, কলকাতা

মুখ্য উপদেষ্টা

তাপস মজুমদাৰ, এমিৰেটচ অধ্যাপক, জৱাহৰলাল নেহৰু বিশ্ববিদ্যালয়, নতুন দিল্লী।

সদস্যসকল

বি. চি. ঠাকুৰ, পি. জি. টি., অৰ্থনীতি বিভাগ, ৰাজকীয় প্ৰতিভা বিকাশ বিদ্যালয়, দিল্লী।

গোপীনাথ পেৰুমুলা, প্ৰবক্তা, টাটা সামাজিক বিজ্ঞান বিভাগ সংস্থান, মুম্বাই।

জয়া সিং, প্ৰবক্তা, ডি. ই. এছ. এছ. এইচ. এন. চি. ই. আৰ. টি, নতুন দিল্লী।

নিশিত ৰঞ্জন দাস, পি. জি. টি., নিউ আলিপুৰ বহুমুখী বিদ্যালয়, বেহলা, কলকাতা।

নৌশাদ আলী আজাদ, অধ্যাপক, অৰ্থনীতি বিভাগ, জামিয়া মিলিয়া ইছলামিয়া, নতুন দিল্লী।

নীৰজা ৰশ্মি, প্ৰাধ্যাপক, ডি. ই. এছ. এছ. এইচ., এন. চি. ই. আৰ. টি, নতুন দিল্লী।

ৰাম গোপাল, অধ্যাপক, অৰ্থনীতি বিভাগ, আন্নামালাই বিশ্ববিদ্যালয়, আন্নামালাই নগৰ, তামিলনাডু।

প্ৰতিমা কুমাৰী, প্ৰবক্তা, ডি. ই. আৰ. পি.পি., এন. চি. ই. আৰ. টি., নতুন দিল্লী।

পুনম বক্সী, জ্যেষ্ঠ প্ৰবক্তা, অৰ্থনীতি বিভাগ, পাঞ্জাব বিশ্ববিদ্যালয়, চণ্ডীগড়।

আৰ. শ্ৰীনিবাসন, এছ. জি. প্ৰবক্তা, অৰ্থনীতি বিভাগ, আৰিংগনৰ আন্না চৰকাৰী কলা মহাবিদ্যালয়, বিল্লুমপুৰ, তামিলনাডু।

সবিতা পাটনায়ক, পি. জি. টি., ডেমনষ্টেচন স্কুল, ৰিজিওনেল ইন্সটিউট অব এডুকেশ্বন, সচিবালয় মাৰ্গ, ভুবনেশ্বৰ।

শৰ্মিষ্ঠা বেনাৰ্জী, প্ৰধান শিক্ষয়িত্ৰী, বিদ্যাভাৰতী বালিকা উচ্চ বিদ্যালয়, কলকাতা।

সদস্য সমন্বয়ক

এম.ভি. শ্ৰীনিবাসন, প্ৰবক্তা, ডি. ই. এছ. এছ. এইচ., এন. চি. ই. আৰ. টি, নতুন দিল্লী।

অসমীয়া অনুবাদ সমিতি

সদস্যসকল

ড° ৰাণী মুদিয়াৰ ডেকা, *মুৰব্বী*, অৰ্থনীতি বিভাগ, দিশপুৰ মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী
ড° ডালিমী দেৱী, *জ্যেষ্ঠ প্ৰবক্তা*, অৰ্থনীতি বিভাগ, মহেন্দ্ৰ নাৰায়ণ চৌধুৰী বালিকা মহাবিদ্যালয়, নলবাৰী
শ্ৰীসুব্ৰত বৰ্মন, *জ্যেষ্ঠ প্ৰবক্তা*, অৰ্থনীতি বিভাগ, নলবাৰী মহাবিদ্যালয়, নলবাৰী
ড° অমৰেন্দ্ৰ কলিতা, *জ্যেষ্ঠ প্ৰবক্তা*, অৰ্থনীতি বিভাগ, গুৱাহাটী বাণিজ্য মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী
শ্ৰীসঞ্জয় শইকীয়া, *জ্যেষ্ঠ প্ৰবক্তা*, অৰ্থনীতি বিভাগ, ৰাধাগোবিন্দ বৰুৱা মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী
শ্ৰীজয়দীপ বৰুৱা, *সহকাৰী অধ্যাপক*, অমিয় কুমাৰ দাস ইন্সটিটিউট অব্ ছ'চিয়েল চেঞ্জ এণ্ড ডেভেলপ্‌মেণ্ট, গুৱাহাটী।
শ্ৰীদীপক কুমাৰ শৰ্মা, *কনিষ্ঠ প্ৰবক্তা*, অৰ্থনীতি বিভাগ, পূব বংশৰ কনিষ্ঠ মহাবিদ্যালয়, পূব বংশৰ
মঃ হালিমুদ্দিন আহমেদ, *বিষয় শিক্ষক*, ৰঙিয়া মাদ্ৰাছা উচ্চতৰ মাধ্যমিক বিদ্যালয়, ৰঙিয়া

সমন্বয়ক

শ্ৰীজগদীশ চন্দ্ৰ গোস্বামী, *মুৰব্বী*, অৰ্থনীতি বিভাগ, বি বৰুৱা মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী।

সম্পাদনা

শ্ৰীজগদীশ চন্দ্ৰ গোস্বামী, *মুৰব্বী*, অৰ্থনীতি বিভাগ, বি বৰুৱা মহাবিদ্যালয়, গুৱাহাটী।

এই পুথিখনৰ ব্যৱহাৰ সম্পৰ্কে

‘ভাৰতীয় অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন’ নামৰ এই পুথিখনৰ মূল উদ্দেশ্য হ’ল ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থাই সন্মুখীন হোৱা কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ সমস্যা সম্পৰ্কে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক অৱগত কৰা। এই প্ৰক্ৰিয়াত, কমবয়সীয়া তৰুণ-তৰুণী হিচাপে তেওঁলোক এই সমস্যাসমূহ সম্পৰ্কে আলোক-সংবেদী হ’ব বুলি আৰু বিভিন্ন অৰ্থনৈতিক ক্ষেত্ৰত চৰকাৰী ভূমিকাৰ গুণ নিৰ্ণয় তথা সমালোচনাত্মক মূল্যাংকন কৰিবলৈ শিকিব বুলি আশা কৰা হৈছে। আৰ্থিক সম্পদ কি আৰু এই সম্পদসমূহ বিভিন্ন খণ্ডত কেনেদৰে ব্যৱহৃত হৈ আছে সেই সম্পৰ্কে জানিবলৈও কিতাপখনে সুযোগ দিব। ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা আৰু ভাৰতবৰ্ষৰ অৰ্থনৈতিক নীতিসমূহ সম্পৰ্কীয় সাংখ্যিক তথ্যও ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক জনোৱা হৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত বিশ্লেষণাত্মক কুশলতা বৃদ্ধি পাব আৰু তেওঁলোকে অৰ্থনৈতিক ঘটনাসমূহ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ তথা ভাৰতবৰ্ষৰ অৰ্থনৈতিক ভৱিষ্যৎ মানসপটত অংকন কৰিবলৈ সক্ষম হ’ব বুলিও আশা কৰা হৈছে। তথাপি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ধাৰণা আৰু তথ্যৰ দ্বাৰা ভাৰাক্ৰান্ত নকৰিবলৈ সচেতন প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছে।

বিভিন্ন অৰ্থনৈতিক সমস্যা আৰু গতিধাৰাৰ প্ৰত্যেকৰে ক্ষেত্ৰত ভিন ভিন মতসমূহ পুথিখনত দাঙি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে— যাতে-ছাত্ৰীসকলে সুতথ্যভিত্তিক বিতৰ্কত অংশ ল’ব পাৰে। ভাৰতীয় অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ এই পাঠ্যক্ৰমটোৰ অন্তত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে তেওঁলোকৰ চৌপাশে ঘটা সমষ্টিবাচক আৰ্থিক ঘটনাসমূহ বুজিবলৈ কুশলতা অৰ্জন কৰিব বুলি আৰু প্ৰচাৰ মাধ্যমে প্ৰকাশ কৰা তথ্যসমূহৰ সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন আৰু ব্যাখ্যা আগবঢ়াব বুলি আশা কৰা হৈছে।

এই পাঠ্যক্ৰমৰ প্ৰত্যেক অধ্যায়তে বিভিন্ন কাম সংযোজন কৰা হৈছে।

ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে শিক্ষকৰ তত্ত্বাৱধানত সেই কামবোৰ কৰিব লাগিব। এই পাঠ্যক্ৰমত ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থাৰ ধাৰণা উন্নত কৰাত প্ৰকৃততে শিক্ষকসকলৰ ভূমিকা অধিক। শ্ৰেণীকোঠাত আলোচনা, ইক’ন’মিক চাৰ্ভে (Economic Survey) আদি চৰকাৰী নথি, লেখ্যাগাৰৰ তথ্য, বাতৰি কাকত, দূৰদৰ্শন আৰু অন্যান্য উৎসৰ পৰা তথ্য সংগ্ৰহ আদি উল্লিখিত কামৰ অন্তৰ্ভূত। বিভিন্ন বিষয়ৰ ওপৰত বিজ্ঞলোকৰ লিখনিসমূহ পঢ়িবলৈও ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক উৎসাহিত কৰা উচিত।

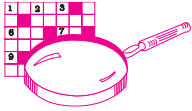
ইয়াৰ বাবে পাঠ্যক্ৰমটো আৰম্ভ কৰাৰ আগতে কিছুমান পদক্ষেপ লৈ শিক্ষকসকলে প্ৰাৰম্ভিক শিক্ষাদানৰ ব্যৱস্থা ল’ব লাগিব। শৈক্ষিকবৰ্ষৰ আৰম্ভণিতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক পাঠ্যক্ৰমৰ অন্তৰ্গত

পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা, কৃষি, উদ্যোগ সেৱা আদি খণ্ডসমূহলৈ নতুবা দাৰিদ্ৰ্য দূৰীকৰণ আৰু কৰ্মসংস্থান আদি বিশেষ কাৰ্যৰ বাবে পুঁজিৰ আবণ্টন; গ্ৰাম্য উন্নয়ন, পৰিবেশ, বিভিন্ন আন্তঃগাঁথনি, স্বাস্থ্য, শিক্ষা আৰু শক্তিৰ মূল সমস্যাসমূহ; আৰু চীন আৰু পাকিস্তানৰ অৰ্থনৈতিক ঘটনালী ইত্যাদি বিভিন্ন বিষয় সম্বলিত বাতৰি কাকতৰ টুকুৰা সংগ্ৰহ কৰিবলৈ পৰামৰ্শ দিব পাৰি। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে এই টুকুৰাসমূহ ৰাখি থ'লে শিক্ষকে কোনো বিশেষ বিষয় আৰম্ভ কৰাৰ সময়ত সেইবোৰ শ্ৰেণীকোঠাত প্ৰদৰ্শন/ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰিব। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পাঠ্যক্ৰমৰ আৰম্ভণিৰে পৰা এনে সংগ্ৰহ কাৰ্য চলাব লাগে— যাতে প্ৰয়োজন মাত্ৰেই প্ৰাসঙ্গিক তথ্যসমূহ হাততে পোৱা যায়। এনে অভ্যাসে পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ৰ শিক্ষাতো তেওঁলোকক সহায় কৰিব।

বিদ্যালয়ৰ তৰফৰ পৰা শেহতীয়া বৰ্ষৰ ইক'ন'মিক চাৰ্ভেৰ মুদ্ৰিত প্ৰতিলিপি (hard copy) এটা ক্ৰয় কৰিব লাগিব। ইক'ন'মিক চাৰ্ভেৰত ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা সম্পৰ্কে একেবাৰে শেহতীয়া তথ্য পোৱা যায়। প্ৰাসঙ্গিক কাম-কাজবোৰৰ সন্দৰ্ভত এনেধৰণৰ প্ৰতিবেদন বা লিখনৰি লগত চিনাকি হোৱাটো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়। ইক'ন'মিক চাৰ্ভেৰ পৰিশিষ্টত সন্নিৱিষ্ট পৰিসংখ্যীয় তালিকাবোৰে বিভিন্ন সমস্যাসমূহ বুজাত অশেষ সহায় কৰে।

এটা বিষয়ৰ আলোচনাৰ সময়ত বিষয়টোৰ সন্দৰ্ভত সাংখ্যিক তথ্যৰ আলোচনা অপৰিহাৰ্য। উদাহৰণ স্বৰূপে সামগ্ৰিক তথা বিভিন্ন খণ্ডৰ বৃদ্ধিৰ হাৰক ধৰা হওক। বৃদ্ধিৰ হাৰৰ গতিধাৰা সম্পৰ্কে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ এটা থূলমূল ধাৰণা থকা উচিত যদিও তালিকাৰ ৰূপত বৃদ্ধিৰ হাৰৰ তথ্যৰ উপস্থাপনতকৈ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক বৃদ্ধিৰ স্তৰত উপনীত হোৱাৰ লগত জড়িত প্ৰক্ৰিয়া তথা বৃদ্ধিৰ গতিধাৰালৈ বৰঙণি যোগোৱা উপাদানসমূহ সম্পৰ্কে জানিবলৈ উৎসাহিত কৰিব লাগে।

এই পুথিখনৰ প্ৰত্যেক অধ্যায়তে কিছুমান নম্বৰযুক্ত কক্ষ দেখা যাব। এই কক্ষসমূহে মূল পাঠৰ পৰিপূৰিকা হিচাপে কাম কৰিব। এই কক্ষসমূহৰ জৰিয়তে এক মানৱদৰদী আচৰণলৈ বৰঙণি যোগোৱাৰ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছে— যাৰ ফলত চৰ্চিত বিষয়টো বাস্তৱ জীৱনৰ অধিক ওচৰ চাপিব পাৰে। অৱশ্যে, এই কক্ষসমূহ আৰু 'কৰি চোৱা'ৰ অন্তৰ্ভুক্ত কামবোৰ পৰীক্ষা বা মূল্যাংকনৰ বাবে দিয়া হোৱা নাই।

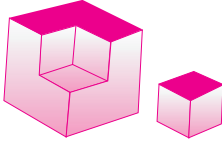

আপেক্ষিকভাৱে পৰম্পৰাগত 'অনুশীলনী' সমূহৰ উপৰিও প্ৰত্যেক অধ্যায়তে মূল পাঠৰ অংশ হিচাপে 'ওপৰৰ্ধি কাৰ্যৰ পৰামৰ্শ' আৰু 'কৰি চোৱা' সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। এইবোৰৰ অধিক বিস্তৃতিকে প্ৰকল্প জ্ঞান কৰিব পৰা যাব। এই কামবোৰ কৰোঁতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক পাঠ্যপুথিৰ পৰিধি অতিক্ৰমি আগবাঢ়ি যাবলৈ শিক্ষকসকলে অনুপ্রাণিত কৰিব লাগে।

তথ্য প্ৰযুক্তিৰ সুবিধা সকলো বিদ্যালয়তে নাথাকিবও পাৰে। তথাপি এইটো লক্ষ্যণীয় যে ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা সম্পৰ্কে বহুতো তথ্য ইণ্টাৰনেটত পোৱা যায়। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক ইণ্টাৰনেটৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিয়াৰ লগতে প্ৰয়োজনীয় তথ্যলাভৰ বাবে চৰকাৰৰ বিভিন্ন বিভাগৰ ৱেবচাইটসমূহৰ ওচৰ চাপিবলৈ উৎসাহিত কৰিব লাগে। উদাহৰণস্বৰূপে, পৰিকল্পনা আয়োগে দৰিদ্ৰতা সম্পৰ্কে বিতংভাৱে প্ৰকাশ কৰে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে জনা উচিত যে দৰিদ্ৰতাকে ধৰি ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন বিষয় প্ৰতিবেদনৰ ৰূপত ভাৰত চৰকাৰৰ পৰিকল্পনা আয়োগৰ ৱেবচাইটত পোৱা যায়। তেনেকুৱা প্ৰতিবেদনৰ মুদ্ৰিত প্ৰতিলিপি পোৱাটো সদায় সম্ভৱ নহ'বও পাৰে। গতিকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষকসকলে এনে প্ৰতিবেদনসমূহ ৱেবচাইটৰ পৰা কম্পিউটাৰৰ সহায়ত উলিয়াই লৈ সেইবোৰ শ্ৰেণীকোঠাত ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

যোৱা দহ বছৰৰ ইক'ন'মিক চাৰ্ভেৰ লেখীয়া প্ৰতিবেদনসমূহ www.budgetindia.nic.in ৱেবচাইটত পোৱা যায়।

শিক্ষাৰ সুবিধাৰ্থে প্ৰতিটো অধ্যায়ৰ সাৰাংশ 'পুনৰুক্তি'ত সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। মন কৰিব লগীয়া যে সকলো তালিকাৰ উৎস তালিকাবোৰৰ লগত উল্লেখ কৰা হোৱা নাই; কিয়নো এইবোৰ প্ৰত্যেক অধ্যায়ৰ বাবে 'প্ৰসঙ্গ'ত সন্নিৱিষ্ট বিভিন্ন গৱেষণাৰ তথ্যৰ পৰা লোৱা হৈছে।

এইটো পুনৰাই ক'ব খোজা হৈছে যে ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থাৰ এই পাঠ্যক্ৰমটোৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থাৰ মৌলিক সমষ্টিবাচক সমস্যাসমূহৰ লগত ছাত্ৰসমাজৰ পৰিচয় ঘটোৱা আৰু আমাৰ অৰ্থব্যৱস্থা সম্বন্ধে সুতথ্যভিত্তিক বিতৰ্কৰ সূচনা কৰা। এই পাঠ্যক্ৰমত সহযোগিতামূলক শিক্ষাগ্ৰহণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। গতিকে, ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা সম্পৰ্কে অন্যান্য উৎসৰ পৰা তথ্য সংগ্ৰহ কৰাত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লগতে শিক্ষকসকলো জড়িত হোৱাটো দৰ্কাৰ। এনেদৰে সংগৃহীত তথ্যসমূহ ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা সম্বন্ধে শিক্ষাদান আৰু শিক্ষাগ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ সমল হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে।

ভাৰতীয় সংবিধান

প্ৰস্তাৱনা

“আমি ভাৰতৰ জনগণে ভাৰতক এখন সাৰ্বভৌম সমাজবাদী
ধৰ্মনিৰপেক্ষ লোকতান্ত্ৰিক গণৰাজ্যৰূপে গঠন কৰিবলৈ,
তথা ইয়াৰ সকলো নাগৰিকৰ বাবে :
সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায়,
চিন্তা, অভিব্যক্তি, বিশ্বাস, ধৰ্ম আৰু উপাসনাৰ স্বাধীনতা,
প্ৰতিষ্ঠা আৰু সুযোগৰ সমতা লাভ কৰিবলৈ
আৰু তেওঁলোকৰ সকলোৰে মাজত
ব্যক্তিৰ মৰ্যাদা তথা জাতীয় ঐক্য আৰু সংহতি
সুনিশ্চিতকাৰী ভাৱভাৱ বৃদ্ধি কৰিবলৈ
নিষ্ঠা সহকাৰে সংকল্প কৰি—
আমাৰ এই সংবিধান সভাত আজি ১৯৪৯ চনৰ নৱেম্বৰ মাহৰ
ষষ্ঠবিংশ দিৱসত
ইয়াৰ দ্বাৰা এই সংবিধান গ্ৰহণ কৰিছোঁ, অধিনিয়মিত কৰিছোঁ
আৰু নিজকে অৰ্পণ কৰিছোঁ।”

সূচীপত্ৰ

ভূমিকা	(iii)
প্ৰথম গোট : উন্নয়নৰ নীতিসমূহ আৰু অভিজ্ঞতা (1947–90)	১ – ০০
প্ৰথম অধ্যায় : প্ৰাক্ স্বাধীনতা কালৰ ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা	১ – ০০
— ঔপনিৱেশিক শাসনত নিম্ন স্তৰৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়ন	২
— কৃষি খণ্ড	২
— ঔদ্যোগিক খণ্ড	২
— বৈদেশিক বাণিজ্য	২
— জনসংখ্যামূলক ব্যৱস্থা	২
— বৃত্তিগত গাঁথনি	২
— আন্তঃগাঁথনি	২
দ্বিতীয় অধ্যায় : ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা 1950–1990	১ – ০০
— পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনাৰ লক্ষ্যসমূহ	২
— কৃষি	২
— উদ্যোগ আৰু বাণিজ্য	২
— বৈদেশিক বাণিজ্য নীতি, আমদানি প্ৰতিকলন	২
দ্বিতীয় গোট : 1991 চনৰ পৰা অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰ	১ – ০০
তৃতীয় অধ্যায় : দৰিদ্ৰতা	১ – ০০
— পটভূমি	২
— উদাৰীকৰণ	২
— ব্যক্তিগতকৰণ	২
— গোলকীকৰণ	২
— সংস্কাৰকালীন ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা : এক খতিয়ান	২

তৃতীয় গোট : ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থাই সন্মুখীন হোৱা সাম্প্ৰতিক প্ৰত্যাহ্বানসমূহ	১ – ০০
চতুৰ্থ অধ্যায় : দৰিদ্ৰতা	১ – ০০
— কোনবিলাক লোক দৰিদ্ৰ?	২
— দুখীয়া লোকসকলক কেনেদৰে চিনাক্ত কৰা হয়?	২
— ভাৰতবৰ্ষত দুখীয়া মানুহৰ সংখ্যা	২
— দৰিদ্ৰতাৰ কাৰণসমূহ কি?	২
— দৰিদ্ৰতা দূৰীকৰণৰ বাবে নীতি আৰু কাৰ্যসূচী	২
— দৰিদ্ৰতা দূৰীকৰণ আঁচনিসমূহ— এক সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন	২
পঞ্চম অধ্যায় : ভাৰতত মানৱ মূলধন গঠন	১ – ০০
— মানৱ মূলধন কি?	২
— মানৱ মূলধনৰ উৎস	২
— মানৱ মূলধন আৰু মানৱ উন্নয়ন	২
— ভাৰতবৰ্ষত মানৱ মূলধন গঠন : বিৰাট সম্ভাৱনা	২
— ভাৰতৰ শিক্ষা খণ্ড	২
— ভৱিষ্যতৰ সম্ভাৱনা	২
ষষ্ঠ অধ্যায় : গ্ৰাম্য উন্নয়ন	১ – ০০
— গ্ৰাম্য উন্নয়ন কি?	২
— গ্ৰাম্য অঞ্চলত ঋণ আৰু বিপণন ব্যৱস্থা	২
— কৃষি সংক্ৰান্ত বজাৰ ব্যৱস্থা	২
— উৎপাদনশীল কাৰ্যসমূহৰ বহুমুখীকৰণ	২
— বহনক্ষম উন্নয়ন আৰু জৈৱিক কৃষি পদ্ধতি	২
সপ্তম অধ্যায় : নিয়োগ : বৃদ্ধি, অনানুষ্ঠানিকীকৰণ আৰু অন্যান্য বিষয়	১ – ০০
— শ্ৰমিক আৰু নিয়োগ	২
— নিয়োগ ক্ষেত্ৰত জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ	২
— স্ব-নিয়োজিত আৰু ভাৰতীয়া শ্ৰমিক	২
— ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠান, কাৰখানা আৰু কাৰ্যালয়ত নিয়োগ	২
— বৃদ্ধি আৰু নিয়োগৰ পৰিৱৰ্তিত সংগঠন	২
— ভাৰতীয় শ্ৰমিক বাহিনীৰ অনানুষ্ঠানিকীকৰণ	২
— কৰ্মসংস্থানহীনতা	২
— চৰকাৰ আৰু নিয়োগ সৃষ্টি	২

অষ্টম অধ্যায় : আন্তঃগাঁথনি	১ – ০০
— আন্তঃগাঁথনি কি?	২
— আন্তঃগাঁথনিৰ প্ৰাসংগিকতা	২
— ভাৰতবৰ্ষৰ আন্তঃগাঁথনিৰ অৱস্থা	২
— শক্তি	২
— স্বাস্থ্য	২
নৱম অধ্যায় : পৰিৱেশ আৰু বহনক্ষম উন্নয়ন	১ – ০০
— পৰিৱেশ-সংজ্ঞা আৰু কাৰ্যাৱলী	২
— ভাৰতবৰ্ষৰ পৰিৱেশৰ অৱস্থা	২
— বহনক্ষম উন্নয়ন	২
— বহনক্ষম উন্নয়নৰ কৌশলসমূহ	২
চতুৰ্থ গোট : ভাৰতবৰ্ষত উন্নয়নৰ অভিজ্ঞতা : প্ৰতিবেশী দেশসমূহৰ লগত এটি তুলনা	১ – ০০
দশম অধ্যায় : ভাৰতবৰ্ষ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিবেশী দেশসমূহৰ উন্নয়নৰ তুলনামূলক অভিজ্ঞতা	১ – ০০
— উন্নয়নৰ পথ— এক প্ৰতিচ্ছবি	২
— জনসাংখ্যিক নিৰ্দেশসমূহ	২
— মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন আৰু খণ্ডসমূহ	২
— মানৱ উন্নয়নৰ নিৰ্দেশসমূহ	২
— উন্নয়নৰ কৌশলসমূহ— এক মূল্যায়ন	২
শব্দাৱলী	১ – ০০